

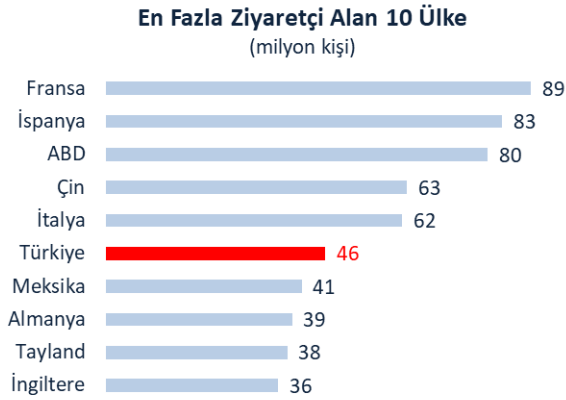
Aslı Şat Sezgin

Koronavirüs Salgını Sonrasında Turizm ve Bağlantılı Sektörlerde Beklenen Gelişmeler

İktisadi Araştırmalar Bölümü

Mayıs 2020

Turizm sektörü, döviz kazandırıcı özelliği ile cari dengeye yaptığı olumlu katkının yanı sıra bağlantılı olduğu sektörlerle birlikte bir milyondan fazla kişiye sağladığı istihdam olanağı ile Türkiye ekonomisinde önemli bir yer tutuyor.¹ Ayrıca, ülkemizin kültürel ve ticari ilişkilerinin geliştirilmesi ve bu sayede küresel pazarla entegrasyonu açısından kritik bir rol oynuyor. 2019 yılsonu itibarıyla mal ve hizmet ihracatımızın yaklaşık %11'i turizm gelirinden oluşurken, turizm gelirlerinin GSYH içindeki payı %4 düzeyinde bulunuyor.

Kaynak: UNWTO

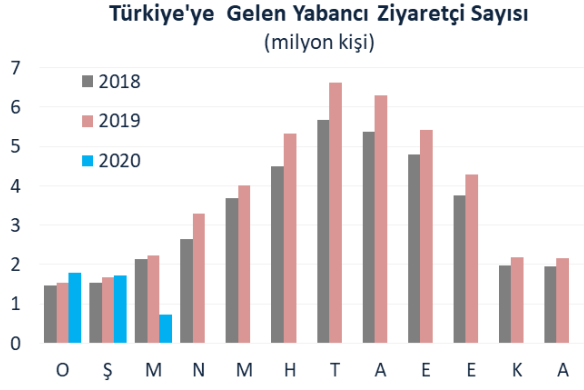
2018	Ziyaretçi Sayısı		Turizm Geliri	
	milyon kişi	pay (%)	milyar USD	pay (%)
Dünya	1.401	-	1.451	-
Avrupa	710	51	570	39,3
G.Avrupa/Akdeniz	289	21	220	15,2
Türkiye	46	3	25	1,7

Birleşmiş Milletler Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre Türkiye, 2018 yılında en fazla ziyaret edilen 6. ülke konumunda bulunuyor. Türkiye, ziyaretçi sayısı bakımından Avrupa'da %6, dünya genelinde ise %3'lük pazar payına sahip. 2018 itibarıyla ziyaretçi artış hızı %22 ile Avrupa (%6) ortalamasının üzerinde bulunan ülkemiz, Güney Avrupa ve Akdeniz ülkeleri arasında da ziyaretçi sayısını en hızlı artıran ülke olarak öne çıkıyor.

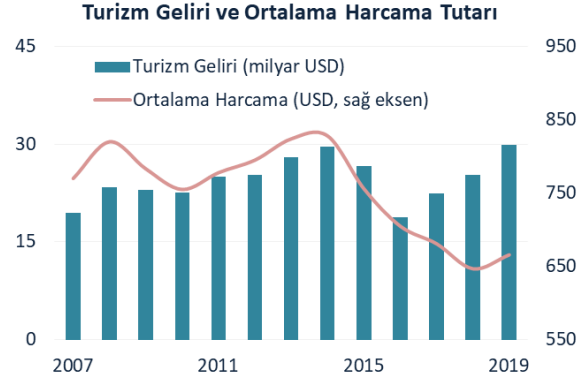
2018 yılında küresel ölçekte 1,5 trilyon USD'lik turizm geliri elde edilirken, bu gelirin yaklaşık yarısını 10 ülke elinde bulunduruyor. Turizm gelirlerine göre sıralandığında ilk sırayı %14'lük payıyla ABD alırken, bu ülkeyi sırasıyla İspanya (%5) ve Fransa (%4) izliyor. Türkiye ise %2'lik pazar payıyla 14. sırada yer alıyor. Bu durum, ziyaretçiler tarafından en fazla tercih edilen ülkelerden biri olan Türkiye'nin, turizmden daha fazla gelir yaratma konusunda önemli bir potansiyele sahip olduğuna işaret ediyor.

2015 sonundan itibaren Rusya ile Türkiye arasında yaşanan kriz, başarısız darbe girişimi ve terör saldırıları gibi gelişmelerden olumsuz etkilenen turizm sektörü, 2017'den itibaren toparlanma eğilimi sergiledi. Bu süreçte TL'nin değer kaybetmesinin Türkiye'yi yabancı ziyaretçiler açısından daha cazip hale getirerek sektördeki toparlanmayı desteklediği izlendi. 2019'da Türkiye'yi ziyaret eden kişi sayısı yıllık bazda %14 yükselerek 52 milyona ulaşırken, turizm gelirleri de %18 artarak 30 milyar USD'ye yükseldi. 2015-2018 döneminde düşüş kaydeden ziyaretçi başına ortalama harcama tutarı da 2019'da yıllık bazda %3 yükselerek 666 USD düzeyinde gerçekleşti.

¹ Mevsimsel çalışanların fazla olduğu sektörde kayıt dışı çalışanlar da dikkate alındığında istihdamın 2 milyona yaklaştığı tahmin ediliyor.

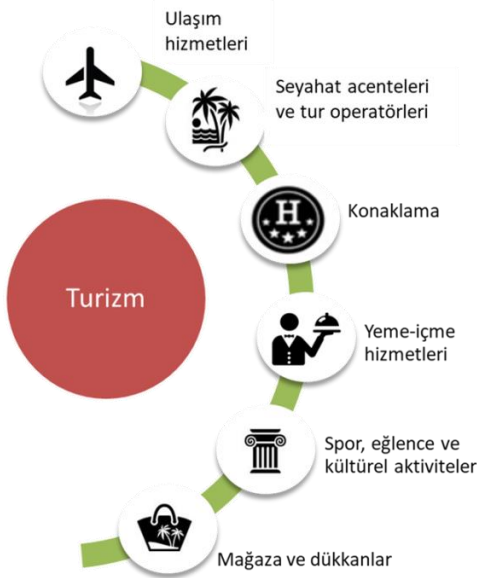

Kaynak: Kültür ve Turizm Bakanlığı, TCMB, TÜİK

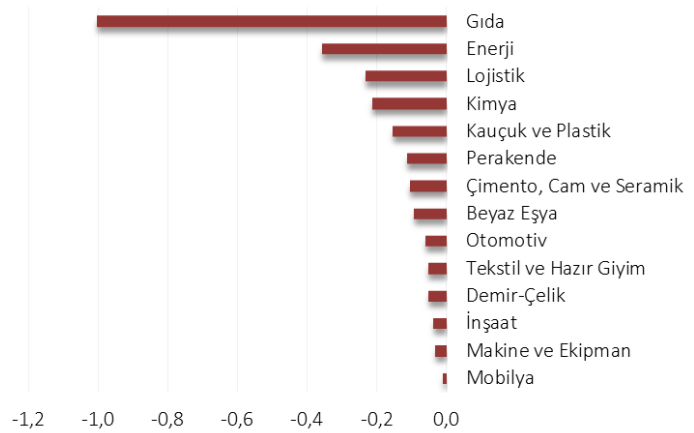

2020 yılı başında yapılan tahminlere göre sektördeki performans artışının bu yıl da devam etmesi bekleniyordu. 2020'de 58 milyon turist ve 40 milyar USD'nin üzerinde turizm geliri hedeflenmekteydi. Ancak, Aralık 2019'da Çin'in Wuhan şehrinde etkili olmaya başlayan Covid-19 salgınının pandemi niteliği kazanarak tüm dünyayla birlikte Türkiye'yi de etkisi altına alması ile turizm sektörü en büyük performans kaybına uğraması beklenen sektörlerden biri haline geldi.

Sektördeki performans kaybının turizm sektöründeki toplam kayıtlı istihdamın %65'ini oluşturan yiyecek-içecek hizmetleri ile %23'ünü oluşturan konaklama alt sektörleri başta olmak üzere, ulaşım hizmeti sağlayıcıları (hava yolu yolcu taşımacılığı, taksiler, tur otobüsleri, araç kiralama şirketleri vb.), seyahat acenteleri ve tur operatörleri, turistik bölgelerde yer alan mağaza, çarşı ve pazarlar, müze ve ören yerleri gibi çok sayıda iş birimini olumsuz etkilemesi bekleniyor.

Turizm Sektöründe %10'luk Daralmanın Diğer Sektörlerin Büyümesine Etkisi (%)

Kaynak: İktisadi Araştırmalar Bölümü

Ayrıca, girdi-çıkıta analizi turizm sektöründeki daralmadan çok sayıda sektörün iş hacminin olumsuz etkilenebileceğine işaret ediyor. Bu sektörlerin başında gıda gelirken, gıda sektörü üzerinde beklenen olumsuz etkinin tarımsal üretime de önemli yansımaları olması bekleniyor. 2017-2019 döneminde turizm harcamaları içinde en yüksek payı yeme-içme ve konaklama, tur hizmetleri ve taşımacılık hizmetlerinin ardından %12'lik payı ile giyim ve tekstil geliyor. Giyim ve ayakkabı harcamalarındaki düşüşün, tekstil ve hazır giyim sektörüne de olumsuz yansımalarının olacağı tahmin ediliyor.

1. Koronavirüs Salgınının Turizm Sektörüne Etkileri

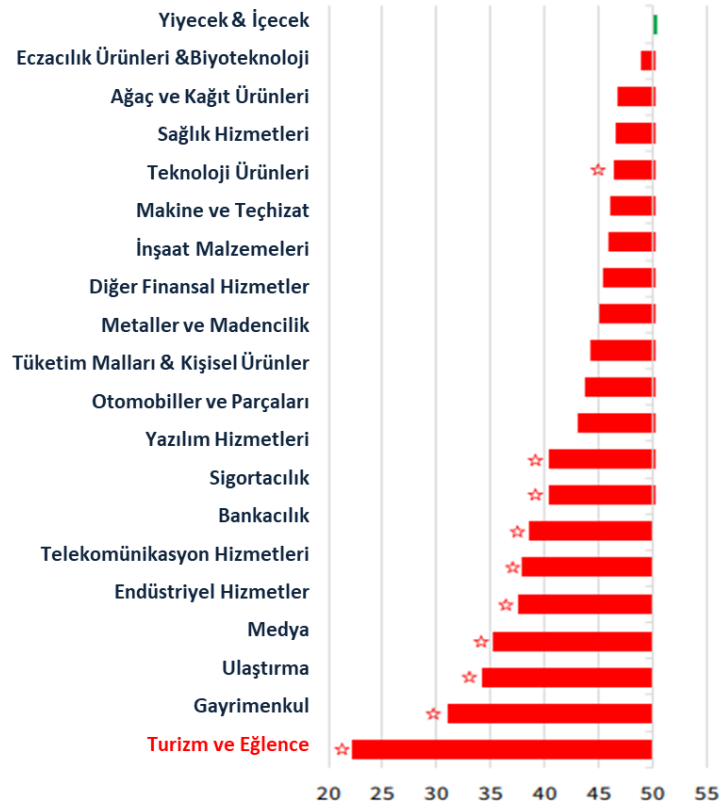
1.1 Küresel Etkiler

Koronavirüs salgınının yayılmasını önlemek amacıyla dünyanın birçok ülkesinde sosyal ve ekonomik faaliyeti kısıtlayan önlemler alındı. Salgının çıkış noktası olan Asya'da başlayan ve son derece sıkı bir şekilde uygulanan korumacı tedbirler, sonraki dönemde vaka sayısındaki artışlarla dikkat çeken Avrupa ve ABD'de de uygulanmaya başlandı.

Mart ayında dünyanın birçok ülkesinde giriş-çıkışlar kontrol altına alınırken, başta uluslararası uçuşlar olmak üzere seyahatlere kısıtlamalar getirildi. Birçok ülkede perakende hizmet noktaları geçici bir süreyle kapatılırken, ofisler boşaltılarak evden çalışma uygulamasına geçildi. Mart ayında başlayan ve Nisan ayında sıkılaştıran önlemler sonucunda birçok ülkede ekonomik ve sosyal faaliyet durma noktasına geldi.

Koronavirüs salgını hem arz hem talep kanalı üzerinden küresel ekonomiyi olumsuz etkiledi. Mart ayından itibaren birçok sektörde üretime ara verilirken, özellikle ithal girdi bağımlılığı yüksek olan sektörlerde girdi temininde sıkıntılar yaşandı. Ayrıca, bu dönemde temel ihtiyaçlar haricinde tüketim harcamaları önemli ölçüde azaldı. Mart ayında imalat sanayii aktivitesi belirgin şekilde yavaşlarken, harcamalardaki ani azalış ve iş birimlerinin kapatılması hizmetler sektörünü baskı altında bıraktı.

Sektörel Bazda Küresel PMI Endeksi
(Mart 2020)

Yıldız işaretleri Ekim 2009'dan bu yana kaydedilen en düşük seviye olduğunu ifade ediyor. Mevsim etkilerinden arındırılmış veriler 50 eşik değerinin altındaki değerler bir önceki döneme göre daralma olduğunu gösteriyor.

Kaynak: IHS Markit

Sektörlerin etkilenme derecesi üretimde yaşanan aksaklıkların ve talepteki daralmanın boyutuna göre farklılık göstermekle birlikte, bu süreçte hizmet sektörlerinin sanayi sektörlerine göre daha olumsuz bir performans sergilediği görülüyor. Hizmetler sektörü içinde ise turizm sektörü diğerlerinden olumsuz ayrışıyor.

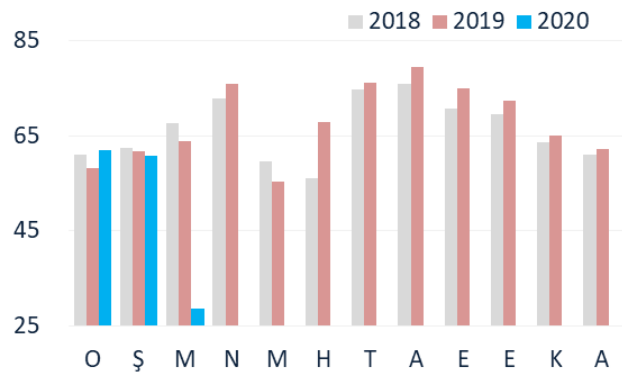
1.2. Türkiye'ye Etkileri

Pandeminin etkilerinin yurt içinde henüz hissedilmediği ve uluslararası uçuşların normal seyrinde devam ettiği 2020'nin ilk aylarında turizm sektörü olumlu bir seyir izledi. Ocak-Şubat 2020 döneminde Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı yıllık bazda %9,7 artarak 3,5 milyon kişi seviyesinde gerçekleşirken, turizm geliri %8,3 artışla 2,6 milyar USD oldu.

Ancak, Mart ayında koronavirüs salgınının hızla yayılmasına bağlı olarak sektör olumsuz bir görünüm sergilemeye başladı. Türkiye'de geçen yıl Mart ayında %63,8 olan otel doluluk oranı bu yılın aynı ayında %28,6'ya geriledi.

Bu dönemde Türkiye'ye gelen yabancı ziyaretçi sayısı da %67,8 düşüş gösterdi. 2020'nin ilk çeyreği itibarıyla bakıldığında yabancı ziyaretçi sayısı yıllık bazda %22,1, turizm gelirleri %11,4 azaldı.

Otel Doluluk Oranları (%)

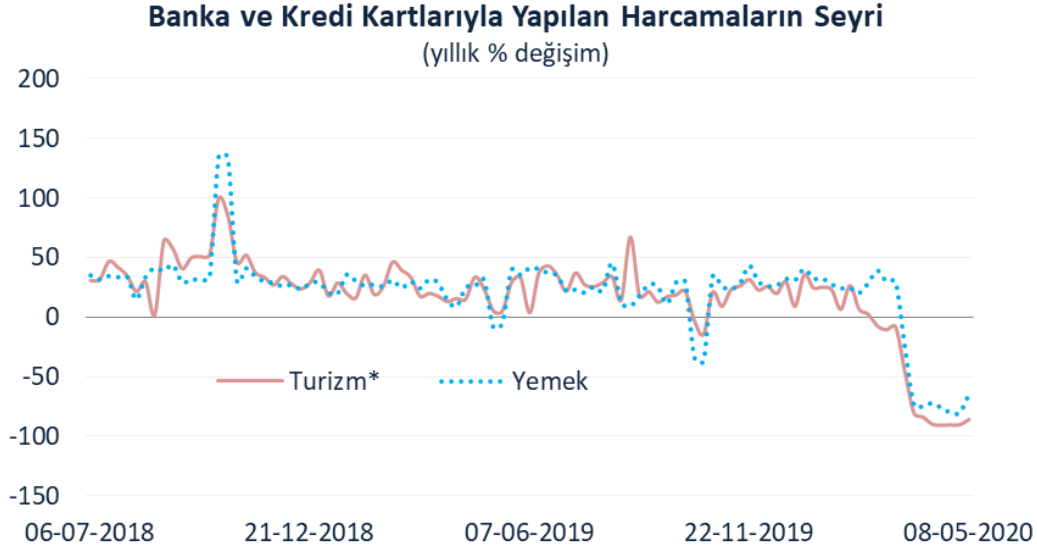
Kaynak: Türkiye Otelciler Birliği (TÜROB)

Mart ayında 68 ülkeye uçuşların durdurulduğu Türkiye'de, yurt içi seyahatlere yönelik kısıtlama kararları açıklandı. Söz konusu önlemler ve artan belirsizlikler seri şekilde rezervasyon iptallerine yol açtı. Mart sonu itibarıyla iptal oranları yurt dışı rezervasyonlarda %90, yurt içi rezervasyonlarda ise %50'lere ulaştı. Paket turlar başta olmak üzere yaşanan rezervasyon iptalleri, seyahat acentelerinden başlayarak hava yolu şirketleri ve otellere kadar uzanan bir geri ödeme ve nakit akışı sorunu yarattı.

Sosyal izolasyon önlemleri kapsamında Mart ayında alınan karar ile yurt genelinde hizmet veren restoran, kafe gibi mekanlar geçici bir süreyle kapatılırken, bu noktalardan yalnızca paket servis ve gel-al hizmeti verilebileceği açıklandı. Söz konusu uygulama 2019 yılı itibarıyla 125 milyar TL değerinde pazar büyüklüğüne sahip olan yeme-içme sektöründe faaliyetin önemli bir bölümünün durmasına neden oldu. Yaklaşık 2 bin işletmenin faaliyet gösterdiği ve toplam pazarın %20'sini oluşturan turizm bağlantılı yeme-içme hizmetleri alt sektörü de bu süreçten olumsuz etkilendi.

Gelişmelerden etkilenen bir diğer önemli faaliyet alanı hava yolu taşımacılığı oldu. Koronavirüsün yayılmasının önüne geçmek amacıyla alınan sert tedbirlerin etkisiyle Türkiye'de hava yolu taşımacılığında yolcu sayısında Mart ayından itibaren hızlı düşüşler yaşandı. İç hat yolcu sayısı bu dönemde geçen senenin aynı dönemine göre %20,9, dış hat yolcu sayısı da %15,7 oranında geriledi. Nisan ayında da hem iç hat hem de dış hat yolcu sayısında %40'ı aşan oranlarda düşüşler kaydedildi.

Harcama kategorilerine göre banka ve kredi kartlarıyla yapılan alışverişler incelendiğinde, turizmle ilişkili faaliyet gruplarına yönelik harcamaların Şubat sonundan itibaren gerilediği görülüyor. Söz konusu gerilemenin, koronavirüs salgınının ve sosyal izolasyon önlemlerinin yurt içinde etkisinin hissedilmeye başlandığı Mart ortasından itibaren hızlanması dikkat çekiyor. Ev dışı yeme-içme harcamalarını temsil eden yemek harcamalarında da benzer bir seyir izleniyor.

(*) Turizm kategorisi hava yolu, konaklama ve seyahat acenteleri/taşımacılık alt kalemlerinin toplamı alınarak oluşturulmuştur.

Kaynak: TCMB

Bu süreçte, salgının sektör üzerindeki olumsuz etkisini sınırlandırmak amacıyla yurt içinde çeşitli ekonomik tedbirler açıklandı. Ekonomik İstikrar Kalkanı çerçevesinde; konaklama vergisi uygulaması 1 Ocak 2021'e ertelenirken, otel kiralamalarına ilişkin irtifak hakkı bedelleri, hasılat payı ödemeleri, SGK primi ve bazı vergi ödemeleri Nisan, Mayıs ve Haziran ayları için 6 ay süreyle ertelendi. Ayrıca, turizm sektörüne özel olarak, askıdaki personeli kapsayacak şekilde Kısa Çalışma Ödeneği'ne ek başvuru imkânı getirildi.

Seyahat acentelerine yönelik düzenlemeler kapsamında, Kültür ve Turizm Bakanlığı'na bağlı müze ve ören yerlerinde seyahat acentelerinin komisyon oranları %20'den %30'a yükseltildi. Acentelerin 10-15 Ekim 2020'ye kadar getirdikleri turistler için aldıkları komisyon oranları %50 oranında artırılırken, TÜRSAB'a aidat ödemeleri 2020 yılı için durduruldu. Otellere 6 aylık avans geri ödeme kredisi verilerek; bu kredi ile 27 Mart ve öncesi dönemde acentelerden otellere yapılmış avans ödemelerinin geri ödenmesine olanak sağlandı. Hava yolu firmalarına ise uçuş yasakları kalktıktan sonraki 2 ay için ücret iadelerinden muafiyet sağlandı.

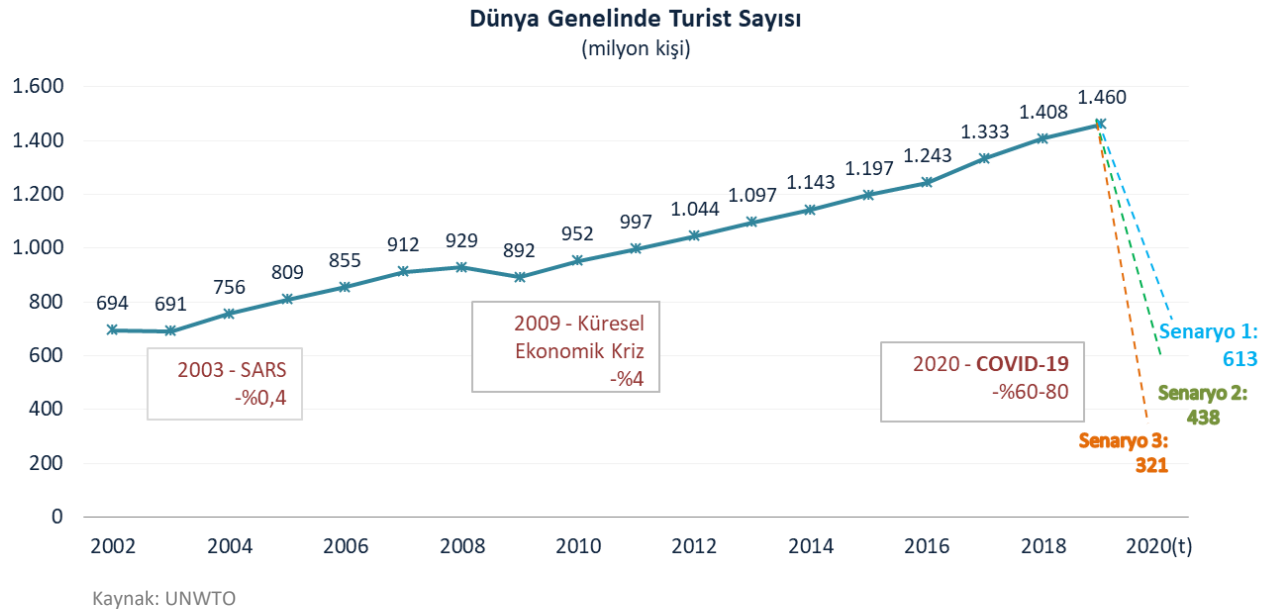
Bunlara ek olarak, 2 Mart 2020 tarihli Cumhurbaşkanı kararı ile Avusturya, Belçika, Birleşik Krallık, Hırvatistan, Hollanda, İrlanda, İspanya, Malta, Norveç, Polonya ve Portekiz vatandaşlarına vize muafiyeti sağlandı. Bu kapsamda, söz konusu ülke vatandaşlarının Türkiye'ye yapacakları ve her 180 günlük ziyaret dönemi içinde en fazla 90 gün ikamet süreli turistik amaçlı seyahatlerinde vizeden muaf olacakları açıklandı.

2. 2020 ve Sonrasında Beklenen Performans

3.1. Küresel Pazara İlişkin Beklentiler

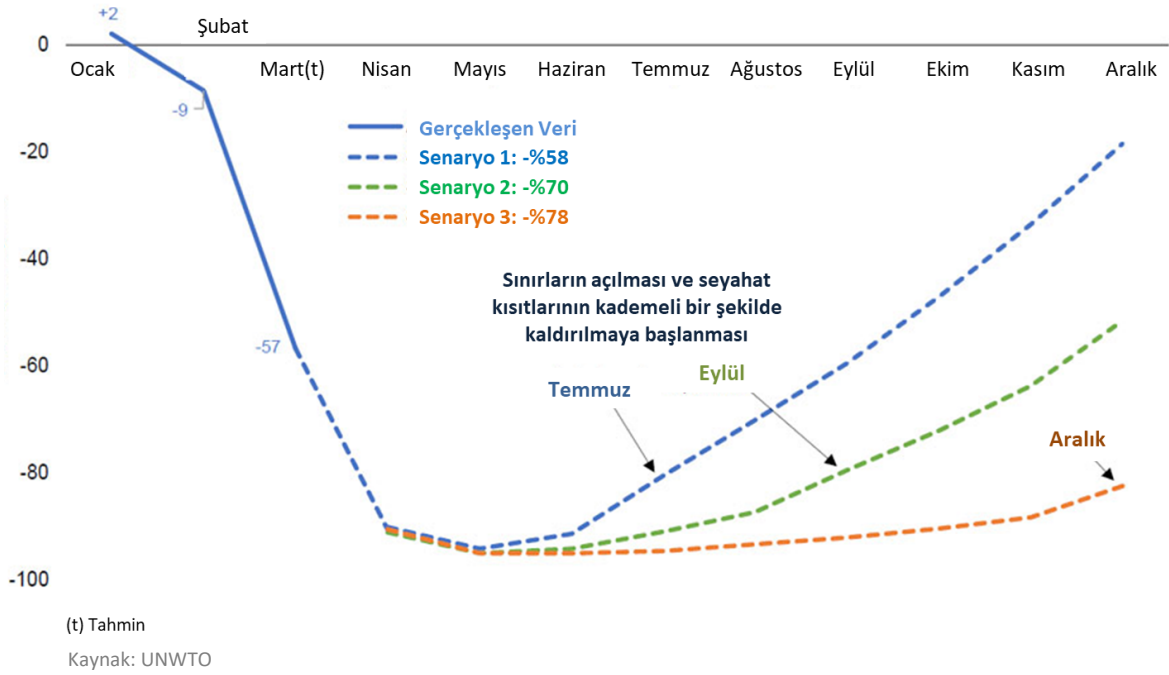
Pandeminin etkisiyle küresel GSYH'nin yaklaşık %10'unu oluşturan turizm endüstrisinin bu yıl büyük darbe alacağı tahmin ediliyor. Dünya genelinde turist sayısının 2020'nin ilk çeyreğinde bir önceki yıla göre %22 azaldığını ve yıl genelinde %60-80 oranında düşebileceğini açıklayan UNWTO, bu ölçekte bir düşüşün dünya genelinde turizm endüstrisinin bu yıl 910-1.200 milyar USD kaybetmesine yol açabileceğini belirtiyor. Dünya Seyahat ve Turizm Konseyi (WTTC) de sektörde küresel ölçekte istihdamın 100 ila 120 milyon kişi azalabileceğine dikkat çekiyor.

2020 yılında Covid-19 sebebiyle dünya turist sayısında yaşanması beklenen düşüşün, 2003 yılındaki SARS ve 2009 yılındaki küresel kriz döneminde yaşananlara göre çok daha derin olacağı tahmin ediliyor.

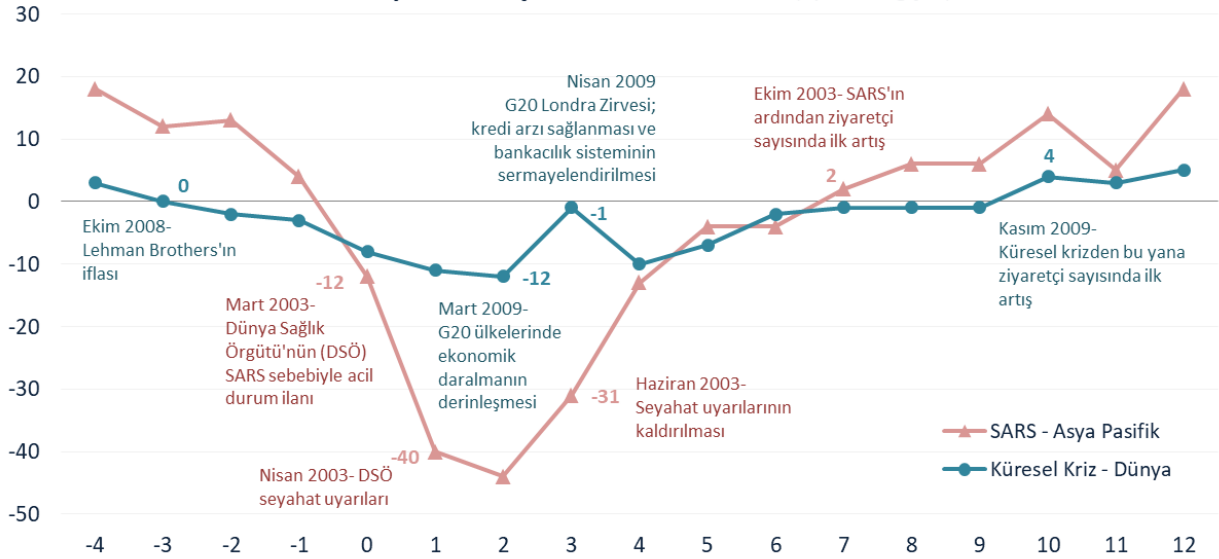
UNWTO'nun analizine göre, 2020 yılında turizm endüstrisi için muhtemel 3 senaryo bulunuyor. Uluslararası seyahat kısıtlarının Temmuz ayı başlarında kaldırılacağı varsayımı ile oluşturulan ilk senaryoda uluslararası turist sayısının yıllık bazda %58 oranında azalacağı öngörülüyor. Sınırlamaların Eylül'de kaldırılacağı varsayımıyla oluşturulan 2. senaryoda turist sayısında düşüşün %70'e ulaşacağı tahmin ediliyor. Korumacı önlemlerin kaldırılmasının yılsonuna kalması durumunda ise 2020 yılı genelinde turist sayısının bir önceki yıla göre %78 azalabileceği düşünülüyor.

Uluslararası Turist Sayısının Aylar İtibarıyla Gelişimi - 2020 Yılı İçin Muhtemel 3 Senaryo (yıllık % değişim)

Turizm sektörünün önümüzdeki dönemdeki performansında pandeminin ve buna bağlı olarak küresel ekonomideki toparlanmanın seyrinin belirleyici olacağı düşünülüyor. Dünyanın çeşitli bölgelerinde yaşanan doğal afetler ve terör saldırılarının ardından turistlerin yeniden seyahat etmeyi ve konaklamayı güvenli bulmasının en az 6 ay sürdüğü belirtiliyor. 2002'nin sonlarında Hong Kong'da ortaya çıkan ve 37 ülkeye yayılan SARS'ın Asya Pasifik Bölgesi'ndeki; Eylül 2008'de ABD'li yatırım bankası Lehman Brothers'ın batışıyla patlak veren küresel krizin ise dünya genelinde turist sayısı üzerindeki etkileri bu tespiti destekliyor. Covid-19'un yarattığı etkinin niteliği ve boyutu dikkate alındığında, bu sürenin 1 yıla kadar uzayabileceği düşünülüyor.

SARS'ın Asya Pasifik Bölgesinde ve Küresel Ekonomik Krizin Dünya Genelinde Turist Sayısının Gelişimi Üzerindeki Etkileri (aylık % değişim)

Tarih eksenindeki -4 ile 12 arasında değişen rakamlar krizin etkilerinin görüldüğü dönem boyunca kaçınıcı ayda olduğunu göstermektedir. Sıfır (0) noktası SARS salgını için Mart 2003'ü, Küresel Kriz için Ocak 2009'u temsil etmektedir.

Kaynak: UNWTO

Gelişmelerin hava yolu taşımacılığı üzerinde de önemli etkiler yaratması bekleniyor. Uluslararası Hava Taşımacılığı Birliği'nin (IATA) Mart 2020 tarihli analizine göre, seyahat kısıtlamalarının 3 ay sürmesi halinde küresel havacılık gelirleri 2019'a göre %44 düşüşle 252 milyar USD tutarında gerileyebilecek. Bu durumda küresel yolcu trafiğinin %48 oranında azalabileceği tahmin ediliyor. Yolcu trafiğinde en sert düşüşün Avrupa'da, gelirlerdeki en hızlı daralmanın ise Asya Pasifik bölgesinde yaşanması bekleniyor.

COVID-19'un Hava Yolu Yolcu Taşımacılığı Üzerinde Beklenen Etkisi (2020/2019)

Hava yolu şirketinin kayıtlı olduğu bölge	Yolcu trafiği* (yıllık % değişim)	Gelirlerdeki Değişim (milyar USD)
Avrupa	-46	-76
Latin Amerika	-41	-15
Orta Doğu	-39	-19
Asya Pasifik	-37	-88
Afrika	-32	-4
Kuzey Amerika	-27	-50
Sektör Geneli	-38	-252

(* Ücretli Yolcu Kilometre (RPK))

Kaynak: UNWTO

Son dönemde, hastalığın kısmen de olsa kontrol altına alındığı düşüncesi ve pandemide ikinci dalganın yaşanmayacağı ümidiyle dünya genelinde koruyucu önlemlerin gevşetilmeye başlandığı görülüyor. Çin'in ardından İtalya ve Fransa gibi salgının etkilerinin sert bir şekilde yaşandığı Avrupa ülkelerinin de dahil olduğu bir grup ülkede Mayıs ayından itibaren izolasyon önlemlerinin kademeli bir şekilde kaldırılmaya başlandığı izleniyor.

Turizm endüstrisinde küresel ölçekte iç talebin dış talebe göre daha hızlı toparlanma kaydetmesi bekleniyor. Özellikle Temmuz-Eylül döneminde aile ve arkadaş ziyareti ile tatil amaçlı seyahatlerin iç turizme hareket kazandırabileceği öngörülüyor. Bu durum, sektörde ilk olarak iç turizmin canlandırılmasına yönelik adımlar atılacağına işaret ediyor.

Bununla birlikte, turizm faaliyetinin yeniden canlanmasında, sosyal izolasyon önlemlerinin gevşetilmesi ve seyahatlerin normale dönmesinin yanı sıra ziyaretçilerin gelir düzeyinde, harcama eğiliminde, tüketici tercihlerinde ve psikolojilerinde yaşanan değişikliklerin rol oynayacağı düşünüyor. İzolasyon önlemleri sebebiyle birçok ülkede tüketicilerin gelir kaybına uğramasının yanı sıra salgının seyrindeki olası dalgalanmaların yaratabileceği güvensizlik ve buna bağlı ortaya çıkacak kaygılar ile işsiz kalma korkusu gibi psikolojik faktörlerin tüketici davranışlarına yansıtacağı ve zorunlu olmayan seyahatlerden kaçınılacağı düşünülüyor.

3.2. Türkiye Pazarına Yönelik Beklentiler

Mayıs ayı itibarıyla Türkiye'de de normalleşmeye dönük adımlar atılmaya başlandı. Söz konusu adımlar arasında sokağa çıkma yasakları ile şehirlere giriş-çıkış yasaklarının kademeli olarak gevşetilmesinin yanı sıra AVM'lerin, belirli mağaza grupları ve pazar yerlerinin yeniden faaliyete açılması yer aldı. Ulaştırma takvimine göre 27 Mayıs itibarıyla iç ve dış hat uçuşlarının kısmi olarak başlatılması planlanıyordu. Öte yandan, THY yetkilileri uçuşlara başlama tarihinin iç hatlarda 4 Haziran'a, dış hatlarda 10 Haziran'a kadar ertelendiğini açıkladı. Yüksek Hızlı Tren'in ise herhangi

bir güncelleme olmaması halinde Mayıs sonunda sınırlı kapasite ile seferlerine başlaması bekleniyor. Haziran'dan itibaren sokağa çıkma yasaklarının tamamen kaldırılması ve salgının kontrol altına alındığı ülkelerle olan sınır kapılarının yolcu trafiğine açılması planlanıyor. Ayrıca halka açık eğlence ve dinlendirme tesisleri ile ören yerlerinin hizmete girmesi hedefleniyor.

Turizm sektörüne ilişkin normalleşme adımlarının ayrı bir liste halinde hazırlandığı görülüyor. Buna göre Mayıs ayında turizm bölgelerinde faaliyetin başlatılmasına yönelik hazırlıkların yapılması hedefleniyor. Haziran'da havalimanlarının gerekli sağlık tedbirlerinin alınması yoluyla kullanıma hazır hale getirilmesine yönelik çalışmalar yapılması öngörülüyor. Bu dönemde ayrıca müze ve ören yerlerinin ziyarete açılması planlanıyor.

Turizm Sektöründe Normalleşme Takvimi

Mayıs	Haziran	Temmuz
Turizm Bölgeleri Güvenli turizm için gerekli olabilecek sağlık kapasitesinin artırılması	Turizm Bölgeleri Havalimanlarının işletilebilmesi için laboratuvarların kurulup, test ve tedavi altyapısının işleme alınması	Konser Yerleri Konser salonlarının %50 kapasite ile genel ve özel kurallara uyulması şartıyla oturma düzeni olmayan ayakta konserlerin başlatılması
İç ve dış turizmin başlatılması Tanıtım kampanyaları üzerine çalışılması Yurt içi ve yurt dışı turizm hareketinin başlaması için ulaşım takviminin hazırlanması	Müze ve Ören Yerleri Genel ve özel kurallara* uyulması şartıyla kontrollü şekilde ziyarete açılması Sergi gibi kültürel faaliyetlerin genel ve özel kurallara uyulması şartıyla yapılması	
Covid-19'a karşı sertifikasyon sistemi Turizm hareketinin başlaması için sertifikasyon çalışması yapılması	Konser Yerleri Konser salonlarının %50 kapasite ile genel ve özel kurallara uyulması şartıyla oturma düzeni olan konserlerin başlatılması	
Otel, motel, pansiyon işletmecileri Uygun şartlar altında müşteri kabulüne başlanması		

(* Genel kurallar; sosyal mesafe (1,5 m.), maske kullanımı ve hijyen kurallarından oluşuyor. Özel kuralların ise ilgili Bakanlık tarafından uygulama tarihinden önce belirlenerek ilan edileceği belirtiliyor.

Kaynak: COVID-19 Normalleşme Planı, 4 Mayıs 2020

Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından hazırlanan ve turizm sektöründe koronavirüs salgınına karşı alınacak tedbirleri içeren "Sağlıklı Turizm Sertifikasyon Programı"nın 2020 yaz sezonundan itibaren uygulanması planlanıyor. Uluslararası sertifikasyon kuruluşları tarafından verilecek sertifikalar ile hava yolları, havalimanları ve diğer ulaşım araçları ile konaklama ve yeme-içme tesislerinde üst düzey sağlık ve hijyen koşullarının yerine getirildiğinin belgeleneceği ifade ediliyor. Yolcu sağlığı ve güvenliği, çalışan sağlığı ve güvenliği, tesislerde alınan önlemler ile ulaşım araçlarında alınan önlemler olmak üzere 4 ana başlıkta toplanan sistem ile özellikle iç pazarda tüketicilerin güveninin yeniden temin edilmesi hedefleniyor.

Sağlıklı Turizm Sertifikasyon Programı**Yolcu sağlığı ve güvenliği**

Yolcuların Türkiye'ye giriş yaptıkları andan çıkış yapacakları ana kadar uygulanması gereken tedbir ve önlemleri içeriyor. Terminal girişlerinde maskesiz yolcuların içeri alınmaması, yolculara ücretsiz maske sağlanması, terminal binalarına girişlerde termal kamera, vücut ateş ölçümü uygulamaları, dezenfeksiyon halıları ve gerekmesi halinde dezenfeksiyon kabinleri oluşturulması ve seyahat etmesinde sakınca görülen yolcular için uygulanacak protokollerden oluşuyor.

Çalışan sağlığı ve güvenliği

Ulaşım, konaklama ve yeme-içme tesislerinde görevli personelin fiziksel ve ruhsal sağlıklarının tamamen yerinde olmasının teminine ilişkin önlemleri kapsıyor. Personelin hijyen ve sanitasyon eğitimleri, gerekli hijyen/sağlık ekipmanının temini, personelin tesislere giriş öncesi gerek ateş ölçer gerekse de uygun standartlarda termal kameralar ile denetimden geçirilmesi ve vardiya planlaması, personelde enfeksiyon taraması gibi prosedürleri içeriyor.

Tesislerde alınan önlemler

Konaklama ve yeme-içme tesislerinin faaliyetlerine ilişkin düzenleme ve önlemlerle ilgili sertifikasyon sürecini kapsıyor. Sertifikasyon ile pandeminin kontrol altına alınması için gerekli olan mesafe, temas, izolasyon gibi tedbirlerin aynı zamanda tesislerde görev yapan tüm personele uygulanması ve denetlenmesi sağlanıyor.

Ulaşım araçlarında alınan önlemler

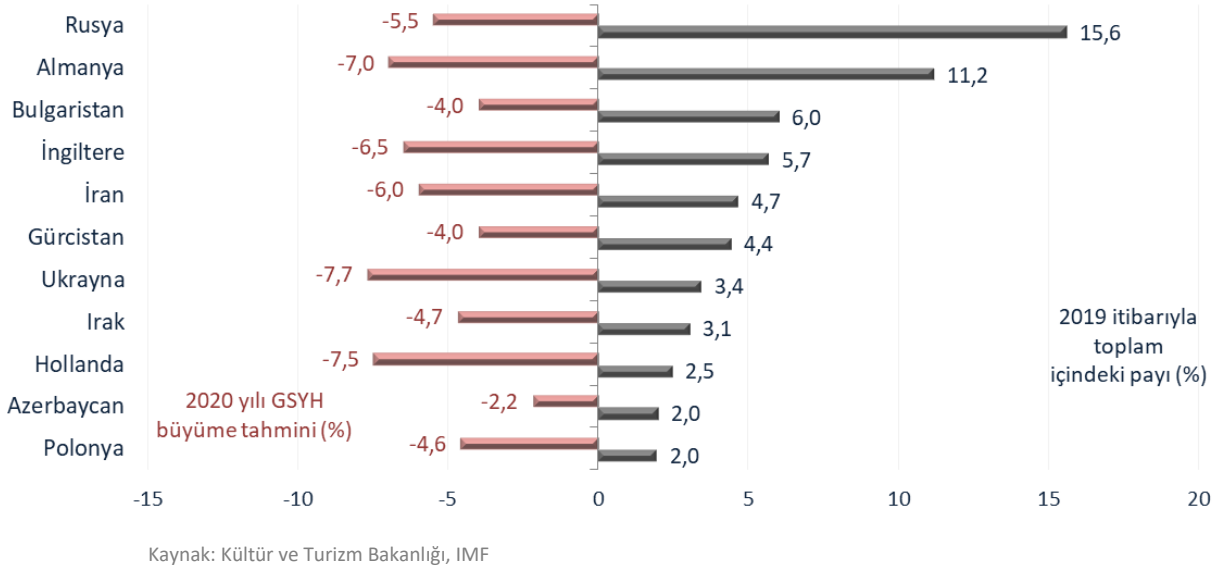
Hava, kara ve deniz yolu ulaşım araçlarında da belirli tedbir ve düzenlemeleri içeriyor. Bunlar, ulaşım araçlarında görev yapan personelin eğitimi, personelin bağımsızlık belgesi, ulaşım araçlarının sterilizasyonu ve yolcu taşıma sisteminin güvenli mesafe standartlarına göre düzenlenmesi gibi önlemleri kapsıyor.

Ayrıca, sektörde zincirleme etki yaratan geri ödeme sorununun firmalar açısından daha fazla risk oluşturmaması amacıyla, ilerleyen dönemde bazı Avrupa ülkelerinde de uygulanmaya başlanan kupon (voucher) uygulamasının devreye alınabileceği ifade ediliyor. Uygulama kapsamında seyahat acenteleri tarafından kullanıcılara daha ileri bir tarihte kullanılmak üzere kupon veriliyor ve belirli bir tutarda nakit ödemesi yapılıyor. Kullanıcısına konaklama ve yeme-içme hizmeti gibi olanaklardan faydalanma imkanı sağlayan kuponlar aracılığıyla, bu süreçte rezervasyonların sorunsuz bir şekilde ertelenmesi hedefleniyor.

Sosyal izolasyon önlemlerinin gevşetilmeye başlamasıyla oluşan iyimser beklentilerin etkisiyle, son dönemde yurt içi rezervasyonlarda kısmi bir toparlanma eğiliminin olduğu belirtiliyor. Hava yolu, konaklama ve seyahat acentelerine yönelik banka ve kredi kartıyla yapılan harcamalardaki düşüşün Mayıs'ın ilk haftası itibarıyla yavaşlaması bu görüşü destekliyor. Hastalığın yaz aylarında kontrol altına alınacağı varsayımı ve son dönem gelişmeleri dikkate alındığında, normalleşme takviminin planlandığı şekilde uygulanması halinde sektörde faaliyetin yılın ikinci yarısında kısmen de olsa iyileşme kaydedebileceği düşünülüyor.

Bununla birlikte, küresel ölçekte uluslararası seyahat yasakları UNWTO tarafından öngörüldüğü şekilde Temmuz ayında kalksa dahi, 2020 yılında yabancı ziyaretçilerden ülkemize önemli bir giriş beklenmiyor. Yurt içinde sektörün en önemli pazarlarını oluşturan Rusya ve Avrupa'da ekonomik faaliyette beklenen daralmanın bu ülkelere gelen ziyaretçi sayısını olumsuz etkilemesi bekleniyor. Ayrıca, petrol fiyatlarındaki sert düşüşün Rusya ve Orta Doğu ülkelerinin gelirleri üzerinde baskı oluşturacağı öngörülmüyor.

Türkiye'ye En Fazla Ziyaretçi Gönderen Ülkeler ve Büyüme Tahminleri

Yurt içi talebin harekete geçmesi ve Temmuz-Ağustos döneminde yurt içinde turizm sezonunun başlaması durumunda otellerin %40-50 kapasiteyle çalışmak üzere açılacağı ve odaların en fazla yarısının dolacağı tahmin ediliyor. Faaliyetin 2020'nin son çeyreğinde harekete geçmesi durumunda ise Ekim-Aralık döneminin Türkiye'de yaz sezonunun sonuna denk gelmesi sebebiyle, söz konusu hareketin etkisinin sınırlı kalacağı düşünülüyor. Bu dönemde talebin düşük kalması sebebiyle otellerin bir kısmının açılmaması söz konusu olabilecek.

Konaklamada olduğu gibi diğer bağlantılı faaliyet alanlarında da hızlı bir iyileşme beklenmiyor. Türkiye'de yeme-içme sektöründe faaliyet gösteren işletmelerin Haziran ortasında açılması bekleniyor. Açıldıktan sonra sosyal mesafe kurallarını gözetmek amacıyla restoranların hizmet kapasiteleri ile çalışma süreleri konusunda düzenlemeler yapılması gündeme gelebilecek. Bu durumun, sektörde faaliyet başlasa bile yaşanan gelir kaybını telafi etmeye yeterli olmayabileceği tahmin ediliyor. Hava yolu şirketlerinin ise seyahat kısıtlamalarının kademeli olarak kaldırılması beklentisine karşılık, sabit giderlerin de etkisiyle özellikle ikinci çeyrekte yüksek oranlarda kayba uğrayacağı tahmin ediliyor.

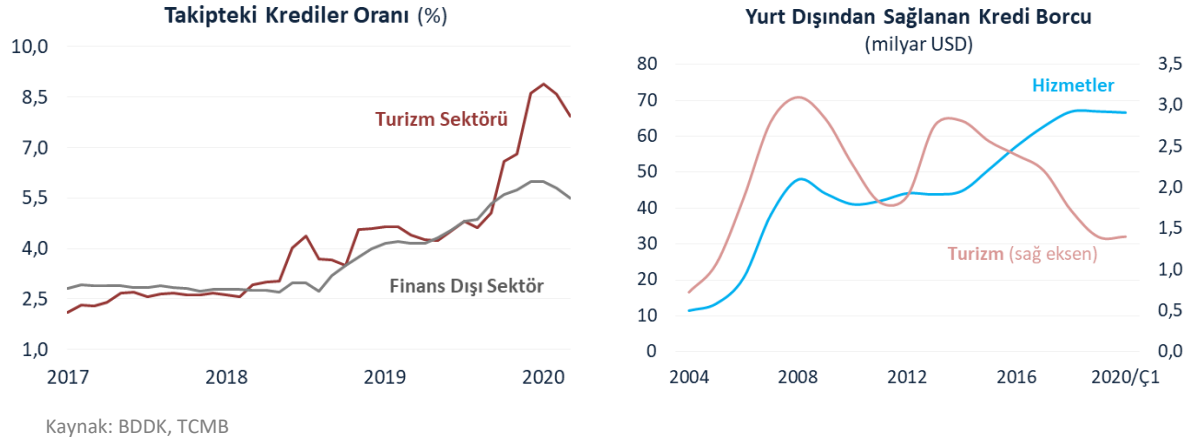
Tüm faktörler birlikte değerlendirildiğinde sektör genelinde ağırlık kazanan görüş, 2020'nin küresel trendlere paralel şekilde yeni ortama uyum sağlama yılı olacağı ve turizm endüstrisinde esas toparlanmanın 2021'e kalacağı yönünde.

3. Turizm Sektörünün Finansman Yapısı

Yurt içinde turizm sektörüne² kullandırılan toplam nakdi krediler Mart 2020 itibarıyla 107,8 milyar TL düzeyinde bulunuyor. Bu dönemde sektöre kullandırılan kredilerin reel sektör içindeki payı %4,6 olurken, takipteki krediler oranı %7,9 ile %5,5 olan finans dışı sektör ortalamasının üzerinde

² BDDK'nın sektörel kredi sınıflamasında yer alan "oteller ve restoranlar" verisi ile TCMB sınıflamasında yer alan "konaklama ve yiyecek hizmeti faaliyetleri" verileri kullanılmıştır.

seyrediyor. Sektörün yurt dışından sağladığı kredi borcu Mart 2020 itibarıyla 1,4 milyar USD düzeyinde iken, söz konusu borcun tamamına yakını uzun vadeli kredilerden oluşuyor. Sektöre ait uzun vadeli kredilerin hizmetler sektörüne ait uzun vadeli krediler içindeki payı Mart 2020 itibarıyla %2,1 olurken, sektörün kısa vadeli borçlarının hizmetler sektöründen aldığı pay ise %1,2 düzeyinde bulunuyor.

Sektörün döviz yükümlülüğü önemli bir risk oluşturmamakla birlikte, turizm faaliyetlerinde ani duruş ve uzun sürebilecek durgunluk sebebiyle borç geri ödemelerinde sıkıntılar yaşanması söz konusu olabilecektir. Kamu tarafından alınan ve reel sektörün geneline yönelik mali tedbirlerin finansmana erişim ve likidite ihtiyacını karşılamak bakımından sektöre olumlu yansımalarının olacağı, ancak iş hacminde beklenen belirgin daralma sebebiyle söz konusu etkinin sınırlı kalacağı tahmin ediliyor.

Çok sayıda faaliyet grubunu bünyesinde bulunduran turizm sektöründe firmaların ölçek açısından farklılık arz etmesinin kamu tarafından sağlanan finansal desteğe erişim bakımından işletmelerin ayrışmasına neden olduğu belirtiliyor. Ağırlıklı olarak iş hacmi yüksek olan kurumsal firmaların faaliyet gösterdiği turizm bağlantılı yeme-içme alt sektöründe ve hava yolu şirketlerinde finansman sıkıntılarının, kamu desteklerinin de etkisiyle yönetilebileceği tahmin ediliyor. Öte yandan, konaklama, yeme-içme ve ulaştırma da dahil olmak üzere sektörün diğer paydaşlarının mali performanslarının ölçekleri, iş hacimleri ve yeni koşullara uyum sağlama becerileri doğrultusunda şekilleneceği düşünülüyor.

4. Turizmde Değişen Trendler

Önümüzdeki dönemde turizm sektöründe önemli yapısal değişikliklerin yaşanması bekleniyor. Bu süreçte, sosyal mesafenin korunması ve hijyen ihtiyacının seyahat tercihlerini şekillendiren temel unsurlardan olacağı düşünülüyor.

Turizm sektörü kapsamında sosyal mesafe uygulamasından en fazla etkilenecek olan faaliyet gruplarının başında hava yolu taşımacılığı geliyor. Son dönemde giderek artan sayıda hava yolu firması, uçuş ekibi ve yolcuların maske kullanmasını zorunlu hale getiriyor. Firmalar, kontuar

hizmetlerinden biniş öncesi kontrollere, yeme-içme hizmetlerinden oturma düzenine kadar çok sayıda uygulamayı sosyal mesafe kurallarına uyacak şekilde yeniden biçimlendiriyor. Sosyal mesafe önlemlerinin yanı sıra azalan talebin etkisiyle ilk etapta uçuşların %50 kapasite ile yapılacağı yönündeki görüşler gündeme geliyor. Bununla birlikte, eksik kapasite ile yapılacak uçuşların bilet fiyatlarının önemli ölçüde artmasına sebep olacağı görüşü son dönemde ağırlık kazanıyor. Ayrıca, sektör temsilcilerinin değerlendirmelerine göre, Dünya Sivil Havacılık Örgütü tarafından hazırlanarak küresel ölçekte bağlayıcılığı olan bazı standartların oluşturulacağı ve bunların zorunlu hale getirilebileceği tahmin ediliyor. Geçmişte yaşanan terör saldırılarının ardından güvenlik önlemleri alanında yaşanan değişimin, bu kez sağlık alanında yaşanması bekleniyor.

Sosyal mesafeyi koruma ihtiyacının konaklama sektörüne ilk yansımasının, yeni koşullara uyum sağlanması amacıyla mevcut tesislerin yeniden yapılandırılmasında görülmesi bekleniyor. Düşük kapasite ile çalışma, ortak alanları ayırma, mesafeyi koruma ve gerekli hijyeni sağlama konusunda çalışmalar yapılması gerekiyor. Ayrıca, 2021'den itibaren büyük otellerin yerine daha çok butik otel, villa tipi belirli mesafelerle konumlandırılmış yapıların bulunduğu tesislerin tercih edileceği belirtiliyor. Her şey dahil oteller ve açık büfe sisteminin eskisi kadar tercih edilmeyebileceği düşünülüyor. Konaklamanın dışında transfer, tarihi ve turistik mekanlar, restoran ve alışveriş noktalarında da sosyal mesafenin korunmasını temin eden değişimlerin yaşanması bekleniyor. Ayrıca, konaklama başta olmak üzere sektörün tüm hizmet sağlayıcılarında hijyen koşullarını en üst düzeyde tutabilmek için teknolojik uygulamalardan ve dezenfektasyon sistemlerinden yararlanılacağı ifade ediliyor.

Önümüzdeki dönemde tur konseptinin popülerliğini yitireceği ve kişiye özel seyahat planlamalarının öne çıkacağı tahmin ediliyor. Çok sayıda insanın kapalı bir mekanda uzun süre yolculuk yaptığı gemi turlarına (cruise) yönelik talebin de belirgin şekilde azalacağı düşünülüyor. Deniz turizmi yerine küçük gruplar halinde yapılabilen ekoturizm, gastronomi, yat, dalış, karavan, çadır vb. diğer alternatif turizm çeşitlerine yönelimin artması bekleniyor. Ayrıca, hava yolu ile seyahat etme isteğinin azalmasına bağlı olarak uzak coğrafyalara yolculukların azalacağı; buna karşılık komşu ülkelerden Türkiye'ye karayolu ile ziyaretlerin artabileceği öngörülüyor.

Kongre turizminde önemli bir yapısal değişim yaşanması bekleniyor. Şirket toplantıları, konferans ve seminer vb. organizasyonlar için konaklamalı veya konaklamasız seyahatlerin azalacağı; toplantıların daha çok dijital platformlar üzerinden yürütüleceği tahmin ediliyor. Ayrıca, spor ve sanat konulu uluslararası organizasyonların askıya alınabileceği belirtiliyor.

2019'da 750 binden fazla sağlık amaçlı ziyaretçiyi ağırlayan Türkiye, uluslararası hasta sayısı bakımından ABD, Almanya, Tayland ve Hindistan'ın ardından 5. sırada yer alıyor. Yaklaşık 1 milyar USD'lik gelir elde edilen sağlık turizminin, Mayıs ayında kademeli olarak başlatılacağı belirtiliyor. Bu kapsamda, gelen ziyaretçilerden 48 saat önce yapılmış olan ve Covid-19 tanısında kullanılan PCR testi isteneceği; karayolu ile gelenlerin araçlarının yurda alınmayacağı ve hastaların doğrudan randevu aldıkları hastaneye transfer edileceği ifade ediliyor. İlk etapta ortopedi ve travmatoloji, cerrahi ve kardiyoloji gibi belirli sağlık hizmetlerinin yer aldığı 13 alanın hizmete açılması

bekleniyor. Gelen hastaların yaklaşık yarısının yöneldiği saç ekimi faaliyetleri, bu süreçte öncelikli olarak canlanması beklenen iş grupları arasında yer alıyor.

Son yıllarda elektronik vize ve kapıda vize gibi hızlı uygulamalarda artış olmakla birlikte, halen dünya nüfusunun yaklaşık yarısının geleneksel vize uygulamalarına tabi olduğu görülüyor. Önümüzdeki dönemde seyahatleri teşvik etmek amacıyla hızlı vize uygulamalarına yönelimin artacağı düşünülüyor.

Sektörde gelişmesi beklenen yeni bir alan olarak dijital turizm öne çıkıyor. İnteraktif internet siteleri ve uygulamalar yardımıyla kullanıcılara belirli bir bölgeyi tanıtan, anlatan ve sanal ortamda gezilebilmesini sağlayan seçeneklerin artacağı öngörülüyor.

YASAL UYARI

Bu rapor Bankamız uzmanları tarafından güvenilir olduğuna inanılan kamuya açık kaynaklardan elde edilen bilgiler kullanılmak suretiyle, sadece bilgilendirme amacıyla hazırlanmıştır ve hiçbir şekilde finansal enstrümanların alım veya satımı konusunda tavsiye veya finansal danışmanlık hizmeti sağlanması olarak yorumlanmamalıdır. Bu raporda yer verilen görüş ve değerlendirmeler, hiçbir şekilde Türkiye İş Bankası A.Ş.'nin kurumsal yaklaşımını yansıtmamakta olup, raporu kaleme alan uzmanların kişisel görüş ve değerlendirmeleridir. Türkiye İş Bankası A.Ş. bu raporda yer alan bilgi, görüş ve değerlendirmelerin doğru, değişmez ve eksiksiz olması konusunda herhangi bir şekilde garanti vermemektedir. Türkiye İş Bankası A.Ş. bu raporda yer alan bilgilerde herhangi bir bildirimde bulunmaksızın değişiklik yapma hakkına sahiptir. Bu rapor ve içindeki bilgilerin kullanılması nedeniyle doğrudan veya dolaylı olarak oluşacak zararlardan Türkiye İş Bankası A.Ş. hiçbir şekilde sorumluluk kabul etmemektedir.

İşbu rapor üzerinde Bankamızın telif hakkı olup, Bankamızın yazılı izni alınmaksızın herhangi bir kişi tarafından, herhangi bir amaçla, kısmen veya tamamen çoğaltılamaz, dağıtılamaz veya yayımlanamaz. Tüm haklarımız saklıdır.